

KOLNING

Av Gunnar Blomgren, Arjeplog

Ett i dag nästan bortglömt och försvunnet hantverk är träkolningen. Nu är det väl endast lite grillkol som produceras.

I Edefors fick kolningen egentligen full fart först med baron Samuel Gustaf Hermelins start av sitt järnbruk i Svartlå i början av 1800-talet. Då behövdes stora mängder kol till masugnarna och smedjorna. Kunnigheten var inte så stor bland jordbruksbefolkningen, så Hermelin måste ta upp kolare från Bergslagen. Han värvade folk från Dalarnas bergslag, bl.a. från Laxsjö hytta i Grangärde socken. Då kom bl.a. kolarna Anders Andersson och hans broder Olof Andersson med sina familjer och bosatte sig i Bovallen, liksom Anders Olofsson med sin familj i Österby o.s.v.

Svartlå järnbruk blev ej så långvarigt, men kolarna fortsatte sedan att kola till Selets bruk. Efter brukstiden avtog kolningen och blev då en binäring till jordbruket.

Under andra världskriget blev det åter ett uppsving för kolningen, enär man hade stor brist på bränsle och gengaskol överallt i Sverige. Under denna tid kolades det på många ställen inom Edefors socken. Det blev en sådan rusch och efterfrågan, så man till och med kolade upp gamla byggnader. T.ex. Mattisgården i Harads blev uppkolad, vilken var en av byns äldsta och finaste mangårdsbyggnader.

År 1943 besökte och fotograferade min pappa, Arne Blomgren, en skorstensmila vid Kokhed, som brändes av två välkända haradsbor, Fabian Larsson och Hugo Hedström. Under denna tid började man resa de första skorstensmilorna i socknen, vilket innebar att man enklare och säkrare kunde reglera och påskynda kolningsprocessen och få bättre drag då milan skulle tändas.

Skorstensmila

Det var ett hårt och tröttsamt arbete, allt från resningen och bränningen till rivningen. Det gällde att hålla milan under uppsikt i flera dygn och speciellt efter utdrivningen, då det var som mest kritiskt att kolet skulle börja brinna. Vid den tiden var kolarna också tröttast, efter ca tre veckors passning med mycket lite sömn. Många kolare låg då ute på kolbotten och inte i kolarkojan vid denna sista kritiska punkt, för att känna om kolet tog eld.

Milan var ett kvinnligt väsen och nämndes inte vid namn, utan kallades helt enkelt för hon. Många övernaturliga historier berättas om den otroligt vackra och oftast nakna milrået, som hjälpte kolarna mer än en gång. Tröttheten och kvinnotorkan i skogen gjorde nog sitt till, men det var hon som väckte och varnade kolaren i tid, när milan höll på att ta eld. Det var som om ett sjätte sinne slog till i rätt tid. Men det gällde att ej beblanda sig med henne, och visade hon sin bakända, så såg de där bak en rävarumpa.

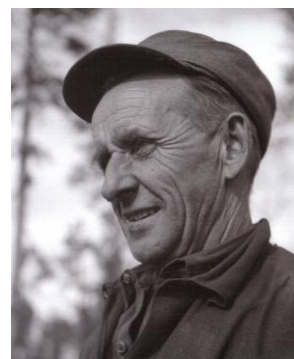
Helt riskfri var inte kolningen, förutom att hela milan kunde ta eld och all inkomst gå upp i rök. Om man varit slarvig vid resningen eller om en del stockar varit krokiga nedtill, så kunde det uppstå ett hålrum under bränningen. När så kolaren gick ovanpå milan och klubbade samman kolstybben ca två gånger i dygnet, fanns risken att man kunde störta ner i ett sånt hålrum inuti milan. En mila kunde hålla uppåt 500-1000 grader varmt i mitten. I Gullträsk lastade man sedan ut flera järnvägsvagnar med kol.

TVÅ KOLARE

Utmärkande för kolarna Fabian Larsson och Hugo Hedström var att de kom från arbetsamma slakten. De hade båda tidigt fått lära sig att arbeta självständigt och göra rätt för sig. Båda växte alltså upp i det gamla bondesamhället, där det i deras fall var kvinnorna som styrde arbetet på deras hemgårdar. Dessa bondmoror, som var mycket ekonomiska och arbetsamma höll sina gårdar på fötter i en tid, när många män här i bygden kom på obestånd.

Fabian Larsson (1891-1953) växte upp i Södra Harads och kom till Harads 1928, när han köpte två tomter av Gabriel Lundberg på "Änders". På tomten mot Kläppskiftet stod en av Haradsbyns äldsta gårdar "Fo'le" (Fallet), som lär vara uppförd år 1729. I dess källare finns mycket grova stockar. Att huset är mycket gammalt förstår man av placeringen, med gaveln mot älven. Förr var ju älven kommunikationsleden och med köket mot älven såg man ju alla som kom farande. I detta hus bodde Fabian till en början för att på äldre dagar flytta till den andra tomten mot Hedenbergsskiftet. Fabian Larsson kom att arbeta mycket i skogen, bl.a. som arbetsförman samt ett tag som sågverksägare.

Fabian gifte sig 1921 med Klara Justina Karlsson (1895-1956). Hon var fosterbarn hos J.O. Karlsson och hans hustru Maria Elisabet Hansdotter i Södra Harads. Hennes rätta föräldrar var Johan Arvid Eriksson och hans hustru Edla Elisabet Katerina Berglund i Bodträskån. Fadern, inhysesjonet Johan Arvid dog redan 1899 av lungsot, varvid hela hans stora barnfamilj splittrades ut över socknen.

År 1943 skiljde sig Fabian och Klara hastigt, varvid hon gifte om sig efter ett par månader med flottningsinspektören Karl Einar Lundin (1900-1983), som i sin tur också skiljt sig. De gifte sig alltså mitt under krigsmobiliseringen 1943, varvid formaliteterna med lysning m.m. inte blev klara. Komminister Ferdinand Eckhardt Bøeckström antecknade därför att detta var en krigsvigsel. Det var mycket ovanligt att krigsvigslar förekom i Sverige. Vi var ju inte i krig då! 1950 skiljde sig Klara för andra gången, varefter hon bodde kvar i gamla gården till sin död 1956. Senare bodde där målarmästare Robert Sandling i många år.

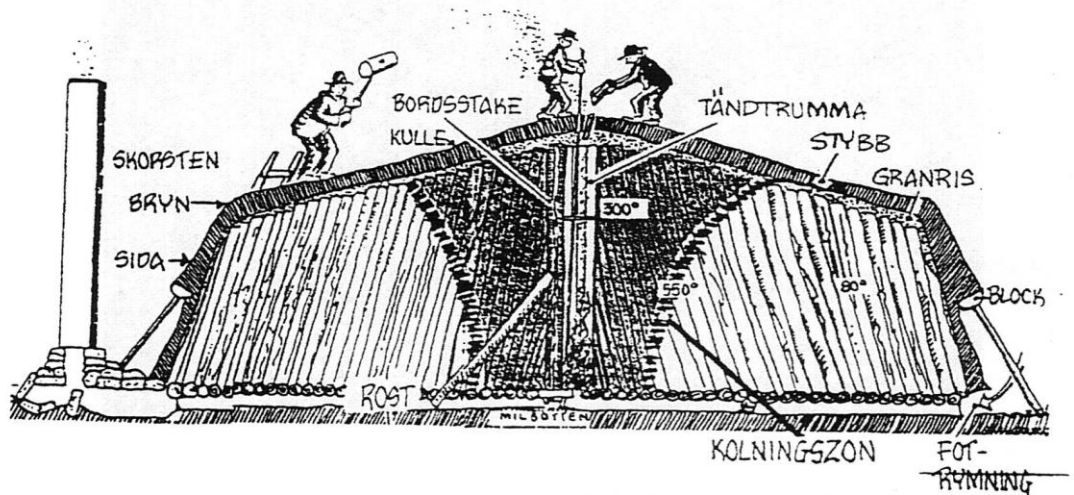
Hugo Hedström (1887-1965) växte upp i Bjässand, där hans mor Magdalena dog redan 1899, varför det till en början blev hans mormor Dorothea Hedström (f. Persdotter i Brändön) som hade hand om Hugo de första barnåren. ”Dorramoran” bestämde allt på gården. Hon var änka efter gästgivaren och handlaren Erik Hedström från Kläppgården.

Dorramoran höll ett speciellt öga på Hugos förehavande. Jämt hade hon förmaningar till Hugo, varför han tyckte att hon var alltför sträng mot honom. Hon gjorde bl.a. liksom hackor av grangrenar genom att hugga lös grenarna långt in på stammen, så det blev en så kallad ”flätta” ytterst. Dessa kunde också användas som potatisgrävar. Med dessa grangrenar fick Hugo fiska upp tappade höstrån från ”flååorn” (gödselrännan) och lägga dem att dra i ”dojgrytan” med annat höbås och havregödsel från hästarna, för att sedan åter ges till korna. Detta var ett arbete som inte låg för Hugo.

Hugo Hedström kom med tiden också att ägna sig åt olika arbeten inom skogsbruket. Hugo som i ungdomen varit en stor charmör i socknen kom att gifta sig med sömmerskan Maria Carlsten från Byske. Hon kom upp till Edefors som hushållerska till prästen Axel Fredrik Bøeckström.

Kanske det var på grund av sin uppväxt som dessa kolare kom att bli riktigt hedervärda haradsbor.

Skorstensmila Tändning med tändtrumma

Teckning av Jarl Holmström, Silvanum, Gävle

Här ett recept på Kolbulle, som var en enkel kaloririk och mättande måltid, som åts flera gånger varje dag. Med tiden en lite enformig kosthållning, men man stod sig bra på dessa "kaloribomber". Att förvara mat i kolarkojan var inte så lätt, men torrsaltat Amerikafläsk gick bra och tillsammans med mjöl och vatten var det allt som behövdes.

KOLBULLE

100 g fläsk
4-5 dl vatten
3 dl vetemjöl
2 dl rågmjöl (kan ersättas med vetemjöl)
Salt ordentligt efter behag

Vispa ihop mjöl, vatten och salt till en pannkaksliknande smet.
Skär fläsket i tärningar och stek det ordentligt.
När fläsket är stekt, sprid ut smeten över fläsket i pannan.
Stek det utan att röra tills det stelnat och är stekt på ena sidan.
Vänd därefter och stek på andra sidan.

Serveras med rårörda lingon eller lingonsylt.